

de regering genoopt, in de volkshuishouding in te grijpen in een mate die met klassiek-liberale opvattingen niet veel meer gemeen had. De productie van de Limburgse steenkolenmijnen werd verdubbeld, de exploitatie van de bruinkool-lagen ter hand genomen; de buitenlandse handel gecentraliseerd en onder regeringstoezicht gebracht; de voedselproductie naar vermogen gestimuleerd. Dat die productie zou dalen, was onvermijdelijk: het tekort aan krachtvoer noopte tot het slachten van driekwart en meer van de varkens- en pluimvee-, één kwart van de koeienstapel. Dan kreeg, op de landbouwgronden, de bodem niet voldoende kunstmest meer. Het scheuren van grasland werd in de twee laatste oorlogsjaren met kracht bevorderd: vee dat op één hectare grasland weidde, leverde maar een tiende op van het aantal calorieën dat men, was van dat grasland bouwland gemaakt, in de vorm van aardappelen en bieten kon oogsten. De van een regelmatige toevoer aan kunstmest en krachtvoer afhankelijke boeren in de arme zandstreken kregen het moeilijk, in de klei- en laagveengebieden elders in het land werden daarentegen, door de soms tot het zesvoudige stijgende prijzen, grote winsten gemaakt. Van 1913 tot 1919 nam het tegoed bij de Boerenleenbanken van ruim f 52 miljoen toe tot bijna f 228 miljoen¹, 'hypotheeken werden vóór de tijd afgelost, de inkomsten van de waarborg op gouden en zilveren voorwerpen stegen gestaag en het geld kwam uit de zakken der boeren'.² Dat geld was dan uiteraard eerst uit de zakken van anderen gekomen.

In het regeringsbeleid (waarbij vooral de minister van landbouw, F. E. Posthuma, onderwerp werd van bestrijding en spot) was dit het zwakke punt: anders dan in de tweede wereldoorlog was van algemene prijscontrole in '14-'18 geen sprake. Sommige levensmiddelen werden wel voor korte of lange perioden tegen vastgestelde, lage prijzen beschikbaar gesteld, maar naast die vrij beperkte, gecontroleerde markt bleef een uitgebreide vrije markt bestaan waar de prijzen tot grote hoogte stegen – en dus slechts voor weinigen betaalbaar waren. Tot die weinigen behoorden spoedig honderden die op normale en minder normale wijze formidabele oorlogswinsten boekten. In één jaar tijd kwamen er opeens 350 Nederlanders bij die een vermogen van een miljoen gulden of meer bezaten (het totaal aantal miljoenairs steeg, althans volgens de aanslagen van de vermogensbelasting, van 659 in 1913 tot 1239 in 1920³); er waren er die zich 'gouden gordijnringen met diamanten er in' aangeschaft hadden⁴. Tegen die stuitende luxe stak de

¹ W. A. Bongers: *Vermogen en inkomen in Nederland gedurende de oorlogstijd (1913–1920)* (1923), p. 16. ² Ritter: *De donkere poort*, dl. II, p. 38. ³ Bongers: *Vermogen en inkomen in Nederland gedurende de oorlogstijd*, p. 37. ⁴ Ritter: *De donkere poort*, dl. II, p. 346.